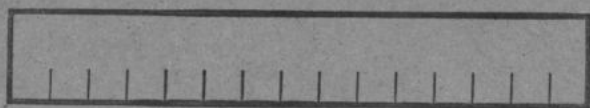

gyűjtő: Zentai Tamás
gyűlési ideje:

Tartalék; befejezetlen
(m: Szegecske-repülő)

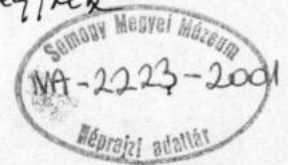
Tartalék: 17 lap + 10 db

Töredék; Szegecske

Adatok: XXXIII. 5.

Levegő; 2001.

NÉPI ÉPÍTÉSZET

Tartalmaz-e vajon az épületek elhelyezése, rendszere olyan esztétikai minőséget, mint a neki otthont adó táj? A kérdés költői. Pusztán arra utal, hogy miért érintjük a település témáját egy népművészeti kötetben, illetőleg miért nem foglalkozunk vele behatóan. Mivel a népi építészetet nem lehet csupán a szépszerű felől megközelíteni, szükségesnek látszik szót ejteni a házak épített környezetéről, egymáshoz való viszonyáról is.

A település képe

A történeti művekből tudjuk, hogy a szabályos alkatú utcás falvak a 14-15. században Somogyban is túlsúlyban vannak (Szabó István 1969. 137.) Az újkor eleji háborúk, a török hódoltság idején azonban sok helység elpusztul, a településhálózat föllazul, s majd csak a 18. század második felében rögzül újra. Az 1780-as években készült I. katonai fölmérés térképein jól látható, hogy a utcás falvak mellett szép számmal vannak zsúfolt, rendszertelen belsőségű községek, különösen Belső-Somogyban, Zselicben és a Dráva mentén. E területek falvaihoz külső, határbeli épületek is tartoznak. A halmazos települések, a pajtás- és akloskertek, valamint a szőlőskertek sorra föltűnnek a 17-18. századi forrásokban, a 19. század első felében pedig egyre több megfigyelés, leírás számol be róluk. Növekvő arányukat kétségtelenül bizonyítják az 1858-tól készülő II. katonai fölmérés mappái.

A települések halmazosodásában nagy szerepet játszott a 18. századi politikai, gazdasági konszolidáció, a szervezett népességtelepítés, a belső migráció és a demográfiai robbanás. Már a század közepén nagylétszámú családok laknak együtt, közös fedél alatt vagy egy telken több házban. (Horváth József 1975. 239-242.) Hovatovább a belsőség járhatatlanná lesz. Nő a kényelmetlenség és a tűzveszély. Az utóbbi körülménynek tudhatók be az olyan adminisztratív rendelkezések, amelyek a települések megosztottságát is elősegítik. Már 1717-ben megyei statútum írja elő, hogy a szegény nép gabonájának, szénájának tároló építményeit a lakóhelyhez közel, de azon kívül építse föl. (T. Mérey Klára 1965. 14.) A 19. század közepére az épületek rendje sok zselici és belső-somogyi faluban anarchikussá válik. A problémát sok zökkenővel ugyan, de az 1860-as évek helységregulációi során megoldják. (Hofer Tamás 1955.) A tagosítás alkalmával új telkeket mérnek, kiegyenesítik az utcákat, számos talpasházat görgőkön más helyre tolnak, és a külső kertekben lévő épületeket betelepítik az udvarokra. A mai utcahálózat is ennek a rendezésnek az eredménye.

Amikor a 14. században a feudalizmus szervezete, s vele a jobbágytelek rendszer kialakul, a házakhoz vidékenként meghatározott nagyságú beltelek, *fundus* tartozik, amelynek a szélessége ekkortájt Somogyban 40-60 méter között váltakozik; a 19. századra viszont általában a felére csökken. A telket kerítés övezi, ami még a múlt században is sok helyen középkori módon készült *próstyá vagy hasogatvány*, azaz fölül vesszővel gúzsolt, földbe vert hasított fa. Közülük néhány Belső-Somogyban és a Dráva mentén még az 1970-es éveket is megérte. A faépítkezés virágjában a telkeken sok különböző funkciójú

épület állt; a talpas-vázás istálló, a zsilipelt vagy fonott falú talpas pajta - sokat a falurendezések során telepítettek be a határból -, a borona disznóól, a gabonás-, helyenként boros kamra, a terménytároló kasok és itt-ott a fonott baromfiólak, továbbá a vermek. Mind külön fedél alatt. A század második felében a szilárdfalú építkezéssel válik gyakorlattá, hogy az istállókat és a pajtákat a lakóház folytatásában építik föl. Következésképp az épületszám jelentősen csökken.

A somogyi falvak életéhez és látványához a késő középkor óta hozzátartozik a központi helyet elfoglaló templom. Kivételt csak néhány - köztük a szennai - az ellenreformáció idején emelt 18. századi protestáns templom jelent, amit a hívek az utcavonalnál beljebb, eldugott helyen építhettek a tilalom feloldásáig, amelyre 1780-as években került sor. A mondott időszakban a somogyi református templomok egy része még talpgerendával és virágos festésű kazettás mennyezettel készült. Ilyen ünnepi díszbe "öltöztették" Szenna 1785-ben emelt barokk templomának teljes belső berendezését. Dúsan virágozott reneszánsz ízű mennyezete, karzatai és padjai Nagyváti János festő asztalos keze munkáját dicsérik.

15-16.

Somogy a magyar népi építészet térképén

A talpasház. Kinek ne ez jutna azonnal eszébe Somogy népi építészetéről? Nagyon is érthetően. Hiszen a népművészet virágkorában, az első néprajzi megfigyelések idején a 19. század középső harmadában a Belső-Somogyba és Zselicbe látogató még egész zsúpfödélű talpasházakból álló utcákon, sőt kis falvakon át róhatta útját. E megkapóan szép, a gótika, a reneszánsz és a barokk hatását magukon viselő épületek néhány emléke máig fönmaradt, közülük öt a szennai szabadtéri múzeumban látható. Bármily nagy szerepet játszottak azonban a talpasházak a vidék életében, Somogyország hagyományos építésze sokszínű, amelynek fontos részét képezték a föld és más szilárd falú házak is.

13.

A népi építészet helyi tudománytörténete a 19. század elejéig nyúlik vissza. Az első jelentős népismereti dolgozatot, amely a "pórnép" otthonaira is kiterjedt, Nemes Apáti Kiss Sámuel (KISS S. N. A.) közölte a Tudományos Gyűjteményben 1822-ben *Értekezések Somogyról* címmel. A megye első monográfusa, (Nagy)Szakácsi Csorba József 1857-ben a *Somogy vármegye ismertetésében* már a falusi házak sokféleségéről és átalakulásáról számol be. A 19-20. század fordulóján készült nagy összefoglalásokban egymás után jelennek meg a Somogyra és az itteni nép lakására vonatkozó adatok; *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben* lapjain Baksay Sándor (1896. 263-360.), a Borovszky Sámuel szerkesztette *Magyarország Városai és Vármegyéi* sorozat önálló kötetében Csánki Dezső (1916), *A magyar nép művészetében* (1912. IV.) Mihalik Gyula ír róla. A *Millenniumi Kiállítás Néprajzi Falujában* a dél-dunántúli népi építkezést a csökölyi talpasház és portája képviseli (JANKÓ J. 1894. EA 940.) 1902-ben Jankó János *A Balaton-melléki lakosság néprajzában* a somogyi part népi építészetét is bemutatja. A 20. század első évtizedeitől az építészek egyre több parasztházat mérnek föl (FOERK Ernő 1927., KERTÉSZ K. Róbert-SVÁB Gyula én.), Tóth Kálmán a Balaton környékéről (1936), Kiss Tibor a Szigetvidékről (1943) ad ki könyvet. Az 1930-as évektől módszeres néprajzi gyűjtések során tárják föl a régió hagyományos lakáskultúráját; Gönyey - 1931-

14.

ben még Ébner - Sándor Zselicben és Belső-Somogyban, Seemayer Vilmos Somogy¹ és Zala határán (1933) kutat. A Balatoni medence népi építészeti összefüggéseit Vajkai Aurél nyomozza (1940, 1957, 1964, 1973.) Az 1920-30-as években Bátky Zsigmond megalkotja a magyar háztípusok rendszerét, s ebben a somogyi hajlékokat baranyai és Tolna megyei társaival együtt "déli magyar vagy alsó-dunántúli" néven definiálja (1930, 1934, 1937, 1941). Elméletét csak három-négy évtized múltán korrigálják. Ma már tudjuk, hogy a középkorban kialakult dunántúli háztípus újkori helyi változótól van szó.

Az 1970-es évektől a tárgyi emlékek vizsgálatán és a szójhagyományon alapuló kutatások látómezeje kitágul, s mind nagyobb hangsúlyt kap a történeti múlt és a "dolgoz eredeté"-nek kérdése. Knézy Judit az, aki megkezdte a somogyi levéltári források népi építészeti szempontú tanulmányozását (1972, 1973, 1974). H.Csukás Györgyi a mernyei uradalom 18-19. századi épület összeírásait és terveit értékelve az uradalmi és a népi építkezés kapcsolatát elemzi (1991). A néprajzi, történeti és régészeti kutatások alapján 1991-ben elkészül a dél-dunántúli régió s vele a somogyi parasztház monográfiája (Zentai T. 1991.) A sokoldalú tudományos munka eredménye ölt testet a Szennai Néprajzi Gyűjteményben. Az ország öt regionális szabadtéri múzeumainak egyike Knézy Judit néprajzi koncepciója, L.Szabó Tünde építész és társai tervei szerint, Szigetvári György bábáskodásával a Rippl-Rónai Múzeum keretében jön létre.

Az építőanyagok története

A népi építészetben egészen a 20. századig a fa és a föld a meghatározó építőanyag. A falusi házak történetét e két alapvető falanyag felhasználási arányának állandó változása jellemzi. S e változás a faépületek rovására megy végbe.

A somogyi faépítkezés múltját a régészeti kutatások, az okleveles források és a szótörténet segítségével az Árpád-kortól tudjuk nyomon követni. Bár a honfoglalás utáni években itt megtelepedett lakosság nagy része többé-kevésbé földbe mélyített objektumokban lakott, számos adat szól amellett, hogy különféle faoldalú, felmenő falú épületeket is emeltek. A magyar háztörténet szempontjából is igen fontos az a Fonyód-Bélatelepen föltárt 9-13. századi földművelő telep, amelynek négy tűzhelyes házacska részben csertölgy talpakkal és sövényfallal készült. (Horváth Béla 1968.113-143.) De megtalálták a fonott fal maradványait, többek között, Főnyeden és cölöpvázaz változatát Bodrog falu (Magyar Kálmán 1984. 26.) területén is. Faépületek készítésére következtethetünk a Kaposvár melletti *Taszár* nevéből, mely az *ács* szó szláv változata, és a 10. századi fejedelmi szolgálónépek e mesterséget űző települését rejti. (K.Csilléry Klára 1982. 182.) Faházak előállítására szakosodott falu lehetett a hajdani Gan falu is Ságvár határában, ahol egy 1138-ból származó összeírás szerint a lakosok kötelesek voltak évente két kimunkált házat és ezer darab deszkát előállítani. (K.Csilléry Klára 1982. 175-176.) A vesszővel beszótt szerkezet, a sövényfal emlékét több középkori helynév is megőrizte. Somogyban 1379-ben följegyezték *Villa Sueynt* egy Sár nevű víz mellett, Kiliti és Ádánd határán *Sewent* 1419-ben, Hedrehely táján pedig *Sewenhazát* 1448-ban. (Csánki Dezső 1894. II. 639.) A technika ismeretének nagy múltjára vett fényt az a tény, hogy eredetileg a finnugor *fa*/szavunk is fonást jelentett. A faépítkezés fölsorolt elemei az igen gyér késő középkori ásatásokból is fölszínre kerültek, így a talpas-vázaz ház gerenda és cölöpnymai

20. h

Balatonszentgyörgytől délre Battyán falu helyén, a borona- és a sövényfal nyomai a balatonmagyaródi Kolon-pusztán. Szentgyörgyön alaposan föltételezhető a sárkitöltésű karóközös építkezés is. (Müller Róbert 1972. 196-197.)

A faépítkezés Somogyban az újkor elején is folytatódik. Az I. katonai fölmérés "Országleírás"-a 1785-ben a 377 település közül még csak 16-ban örökíti meg "szilárd, jól megépített vagy masszív" lakóházakat. Ekkoriban a templomok, a szerényebb nemesi lakok és az iskolák nagy része is *sövényből és fából való*, miként az kitűnik Padányi Bíró Márton 1747. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvéből meg a korabeli konszkripciókból és leltárakból. Mégis ebben az évszázadban - nagyrészt a háborúk okozta fahiány következtében - a megyében lassan megindul a földépítkezés, elsősorban Külső-Somogyban. Tudjuk például, hogy Lellén 1720-ban már *tömésfalú* templom állt. (Vajkai A. 1964. 159.) A faépítkezést Mária Terézia 1772-ben hozott uralkodói rendelete is korlátozza (Zentai T. 1989.) A fában gazdag Somogyban a jobbágyok körében azonban ennek még csak mintegy fél évszázad múltán lesz érzékelhető fogantatja. A vertfal Balaton menti és külső-somogyi terjedéséről a 19. század első felében Jankó János (1902. 185.) és Knézy Judit (1972. 531.) tudósít. A kaposfői prépostság javainak összeírása szerint 1816-ban a talpas sövényházak túlsúlya mellett már számottevő a *tömésfal* aránya, és jelen van a *sárfal* meg a *rakott föcskerakás* is. Az utóbbit Csorba József 1857-ben már részletesen bemutatja. (1857. 87.) Ez az évszám hozzávetőleg egybeesik az építőanyag váltás somogyi fordulópontjával, ugyanis a múlt század derekától egyre kevesebb talpasház épült, a famunkát itt is fokozatosan fölváltja a földépítkezés.

1. rajz, térkép a falon

Épületszerkezetek

Falak

A 19. század derekának falusi építészetéről hiteles és részletes képet alkothatunk. Ez az a periódus, amelyből számos néprajzi, történeti leírás és fa- illetve szilárdfalú épület maradt ránk. Mődunkban áll tehát olyan állapotrajzot felvázolni, amelyet a komplex tudományos kutatás és az empirikus megfigyelés összhangja jellemez. Következésképpen ennek időszaknak az építésze szolgál a bemutatás legbiztosabb kiindulási alapjául.

Somogyban ez idő tájt a *faépítkezésben* uralkodó a talpas-vázás szerkezet, mind a lakó-, mind a fontosabb gazdasági épületek körében. Az alapul szolgáló *talpakat* hasított, bárdolt tölgygerendákból ácsolták. A *talpfák* avagy *aljgerendák* végeit egymásba lapolták, *beállzták*. A sarkokra és falközépre csapolták be a váz függőleges elemeit, a *szöglábakat*, melyekből az ajtók és ablakok helyére egy-egy pár került, mert ezek alkották egyúttal a *szárfákat* is. A szerkezetet fölül a talpgerendával párhuzamos *koszorú, koszorúfák fogták össze*. A szöglábakat a sarkokon ferdetámaszokkal is rögzítették a talpfákba; ezeket a gerendákat Zselicben *kötésnek, feszítőfának*, Belső-Somogyban *kőlincsnek* hívták. A falak karók közé rakott sárgombócokból, ún. *föcskerakással* készültek. Somogyban a nagy múltú *fonyásos* sövényfal a múlt század közepén már háttérbe szorult, csak gazdasági épületeknél alkalmazták. Hasonló a helyzet a zsilipelt borona és bárdolt palló meg a borona falak esetében is. 1749-ből még arról értesülünk, hogy Somogyváron "*...plébániához épült boronából, sárral tapasztva*", egy évszázaddal

11
Rajz: mé
rajzi
rajza

később már legfőljebb boronapincéket és kamrákat ácsolnak ezzel a technikával, hasított pallóval pedig leginkább csak a pajták és disznóólak oldalát rakják be. 18. századi fejlemény az építőanyagok történetében a vázszerkezet vályog kitöltése. Paraszti használatáról Somogy megyéből csak a 19. századból tudunk Nemesvidről és Bűrüsről. Az utóbbi településen 1830-ban épült egy három helyiséges elő- és oldaltornácos vályogfalú ház talpakra.

A talpas-vázás épületek legértékesebb és az időjárás viszontagságainak leginkább kitett eleme a talpgerenda volt, ezért valamiféle alappal próbálták védeni. Cölömpöket, tuskókat, téglát vagy kődarabokat helyeztek el alatta. A talp így is hamarabb korhadt, ezért gyakran kicserélték. Megvoltak ennek a műveletnek a specialistái. Erről tanúskodik a drávaszentmártoni ispán jelentése 1834-ből, miszerint: *"Az Halász ház raparátiojára fogadtam az Slavoniai Talphuzó Mester Embert, aki Lakócsán is a Jager háza alá Talpat huzott."* (Zentai T. 1991. 50.) Seemayer Vilmos (1933. 52.) Berzencéről részletesen leírja, hogy az ács miként emeli meg nyolc ember segítségével az épületet és talpalja újra.

Az igen fejlett talpas szerkezetek mellett a szájhagyomány megőrizte az egyszerűbb és olcsóbb földbe rögzített, cölöpvázás épületek emlékét is. A régészeti föltárásokból láthatóan az Árpád-kor utáni évszázadokban vázas fonott fallal épült a legtöbb dél-dunántúli ház. Hasonló szerkezetű lehetett Somogy megyében a csepelyi sövénytemplom, amelynek az 1748. évi javításáról följegyezték, hogy: *"...15 vagyis 16 karót a templom falában tőben elrohadt karók mellé földben leástunk és azokat két szeggel a meggyengült karók mellé szegeztük s az alját sárral megcsapkodtuk,..."* A gazdasági épületek között Kaposvár környékén még a 19. század első felében is sok cölöpvázás sövény- és karóoldalút írnak össze. A 19-20. század fordulóján ilyen ház azonban már csak elvétve és szükséghelyzetben épül, legtovább Külső-Somogy keleti részein. Ekkorra kihál a földszáncok építésénél eltanult többrétegű faltechnika is; a két sor fonás közé töltött földfalra századunkban már csak néhány külső-somogyi és Dráva menti faluban emlékeztek. (Zentai T. 1991. 41.)

A 19. században egyre több ház épül földből, különösen Külső-Somogyban. A század elejétől a somogyi uradalmak földesurai is - köztük Széchényi Ferenc 1805-ben - egyre jobban szorgalmazzák, hogy: *"Iparkodjanak a Jobbágyok, ..., házaikat tömésből vagy fetske rakásból és nem fából tsinálni,..."* A fecskerakás, amit Csorba József is leír 1857-ben ekkor már a villával rakott szalmás sárfalat jelenti, amely leginkább a balatonparton, Zselic északi részén és a Dráva mentén terjedt el. A Zala megyével határos területeken előfordult a legrégebb sárfal is, a faváz nélküli sárgömbökből összerakott. A múlt században azonban a vertfal az, ami rohamosan terjed. A készítés technikája után Somogyban általában tömésfának nevezik, ugyanis deszkaszaluzat közt bunkóval tömörítik. Az 1870-80-as évektől pedig tanúi lehetünk a formázott vályog meghonosodásának, különösen a Somogyi-dombság keleti felében, majd széleskörű térhódításának a 20. század elején.

A 19. század közepétől a jómódú parasztek körében számolhatunk a téglaépítkezéssel is; bár ez a nemes építőanyag általánossá csak a 20. század ötvenes éveitől lesz. Somogy megye a téglá előállítás terén élen jár a dél-dunántúli régióban. Bagolaáncon, Szécsényben és Merkepusztán már az 1780-as években is működnek

32.2

uradalmi tégláégetők. A 19. század végén a téglaiipar olyan mérvű föllendülését tapasztaljuk, ami a népi építkezésben is érezteti hatását. Baksay Sándor (1896. 304.) arról számol be, hogy amióta rájöttek, "...*hogyan a somogyi agyagot egy kevés fával kővé lehet változtatni...*", csinosabbá és jobbá váltak az általa sutának minősített paraszti lakások. Ekkoriban már téglagyárak működnek Kéthelyen, Csökölyben, Istvándiban, Kaposmérőn és Kadarkúton, mégpedig az utóbbi két helységben gőzüzeműek. 1922-ben Somogyban már tizennégy téglagyár van, míg Tolnában és Baranyában nyolc, Zalában pedig csak négy.

Tetőszerkezet

A falak fölhúzása, a talpas épületek esetében a váz fölállítása után közvetlenül a tetőkészítés következik. Somogyban megtalálható a hagyományos tetőváz mindkét alapformája: a szelemenés és a szarufás. A szelemenés tető egyik fő típusa az Európában az őskortól alkalmazott "függesztett" ágasfás szelemenés szerkezet, amelyben a tetőgerincet alkotó gerenda földbe ásott hosszú ágasokon nyugszik, és tartja a ráfektetett ragfákat vagy tetőfákat. Nagy múltjáról árulkodik a fő elemek neve is. Ágas szavunk finnugor eredetű, a szelemen pedig korai szláv átvétel (MTESz 1967. I. 100, 1976. III. 707.) Az ágasfás tetőszerkezet rendszerint a talpnélküli cölöpvázalakkal párosult. Jelenlétét a somogyi régészeti föltárások a 9. századtól folyamatosan kimutatták a térségben. Elmúlása a 19. század közepéhez köthető. A 20. század első évtizedeinek néprajzi kutatásai a Balaton-melléken és a megye keleti felében tudtak emlékműanyagot gyűjteni róla (Jankó J. 1902. 190., Gönyey S. 1933. EA 5374. 78.)

A szelemenés tető másik fő változata az ollóság vagy ollósáras. Lényege, hogy a ragfákat tartó szelement a harántfalakra állított vaskos gerendaollókra fektetik. Az Ausztria és Szlovénia felől terjedő szerkezet Somogyban a 18. századtól gyakori, a múlt század második felében a Dráva menti részek kivételével mindenütt előfordult. Ebben a konstrukcióban a tető súlyát a falak hordozzák, ezért az ollósáras tetőt csak jól terhelhető falakon, Somogyban a meghonosodás idején általános talpas-vázalapú épületeken alkalmazzák. Az ollós tetőváz tölgyfából készült, a ráerősített ragok pedig értéktelenebb éger és egyéb nagyjából megmunkált dorongfából.

A szelemenés változatokkal ellentétben a szarufás tetőszerkezeteknél az önhordó fedéltartó gerendák alkotják magát a tetővázat is. Ennek a megoldásnak is középkori, ám még kiderítetlen múltja van. Régiesebb formájában a keményfából hasított szarufák lapolással támaszkodnak a koszorúgerendákra, s végük 50-70 centivel túlnyúlik rajtuk. Ez az ún. csüngőszarufás tető, amely a faépítkezés sajátossága. Valamennyi zsúpos faépületünk ilyen a megyében. Fejlettebb épületesztalos technika eredménye a támasztott szarufa, amelynek végeit a keresztgerendákba csapolják be. A nép körében a szilárdfalú épületekkel honosodik meg a 19. század folyamán. Rendszerint fenyőből készül. Már Csorba József (1857. 67.) megírta, hogy a "...szébb épületekre rendszeren fenyőfát szoktak használni...", amit a kránicok úsztattak le a Dráván Stájerországból. A szarufás tető a 19. század végére gyakorlatilag mindenütt fölváltja a szelemenest. Hozzávetőleg ez idő tájt terjed el a fejlettebb széklábas tető állószerkezet és kisebb mértékben a dőltszerkezet változata.

←
III. sz. sz.
Fekete
szarufa
21, 23.
szarufa

A tető alakja

A tetőváz többé-kevésbé meghatározza a tetőformát. Az ágasfás szelemenes tető legtöbbször függőleges háromszögű síkban oromfalakkal záródik. A régi településeken ez a *házeleje* nyitott vagy természetes-, illetve tapasztott sövény volt, vertfal esetén többnyire vályoggal rakták be; az utóbbit majd mindenütt *tűzfának*, *csúcsfának* hívták. Az ollószáras és szarufás faépületek födelét általában "lekontyolták". Ez a minkét végén "csapott" *farazatos* tető az előzőnél bizonyosan nagyobb múltra tekint vissza, és a 19. században emelt épületeken ritka. Baksay Sándor (1896. 202.) is régi módinak titulálja. Ekkor már általános a gótikus előzményű (K.Csilléry Klára 1991. 67.) félig lekontyolt *csapott tető*, a szakirodalomban csonkakontyosnak nevezett oromfallal. Göllén már 1774-ben összeírtak ilyen födelű kéthelyiséges "régi árandásház"-at (H.Csukás Györgyi 1991. 158.), az évszámos házak tanúsága szerint pedig számuk az 1830-as évektől egyre szaporodik.

A tető fedése

A tetővázra - többnyire lécezéssel - kerül a héjazat. A középkor végén és az újkor elején a legáltalánosabb tetőfedő anyag a szalma. Használata olyannyira bevett szokás, hogy az 1768-ban megalkotott első országos érvényű tűzrendészeti szabályzat sem tiltja. A somogyi házak a 19. század első felében szinte mind szalmásak. Az első országos épületstatisztika szerint arányuk még 1891-ben is 74%. Ennél több a dél-dunántúli régióban csak Zalában van. A szalma héjazatnak alapvetően két változata ismert, amit a 18. századi írott forrásokban *zsupp* és *szalma* néven különböztetnek meg. Az utóbbin a középkori eredetű, tapasztott szalmához hasonló technikát értik, ami gyakran *rázott szalmaként* szerepel az iratokban. Somogyban ez az arasznyi távolságban lévő *ragokra* fölrakott búza, árpa, hajdinaszalma fedés a 19. században végleg elenyészett, és az 1930-as évek tájára már az emléke is homályba borult.

A fejlettebb, kötözött rozsszalma kévékből fölötözött zsúpfödél a 18. században még csak a nemesi kúriákon jelenik meg, népivé válására a 19. század folyamán kerül sor. Elterjesztésében fontos szerepet játszanak az uradalmak. Gróf Széchényi Ferenc például 1805-ben kiadott Rendeléseiben előírja, hogy: *"...iparkodjanak a Jobbágyok ujonnan fölállítandó ház és más hajloki vagy állásbéli födeleiket zsupp födél alá venni."* Az indíték az, hogy kímélni akarják erdeiket, a szalmatető rögzítéséhez ugyanis - miként a csokonyai uradalomban följegyezték 1812-ben - *"...egy közönséges Hajlék fedésére 50 szál Póznát fel raknak:..."* A zsúpfedés azonban ekkoriban igen drága, mert kevés a hozzáértő specialista, a *"zsuppoló Ember"* (Takács Lajos 1978. 110.) Pár évtized alatt azonban általánossá válik, ugyanis a 19. század közepén fölvert paraszti leltárakban már szinte mindenütt zsúp szerepel. Csorba József (1857. 64.) is azt írja, hogy: *"A' rozsz - az egész megyében általánosan -...a' köznép' táplálmánya...kévébe kötve házfödele."* A Balaton, a Kapos és a Dráva mentén a 19. században fontos szerepet játszott a nád fedés is, területe azonban a zsúp terjedésével arányosan csökkent, és az 1880-as évek végére a Balaton körzetére korlátozódott.

A 18. században az igényesebb épületeket tölgyfa zsindellyel fedték. A 19. század

22 k.

IV. sz. sz.
Tetőfedés
nyaraló
földrajz

elején a "jó zsílipos Sindelyek tsinálásához" a szomszédos baranyai Zselicség Lukáfa helységében értenek, a század derekán viszont már Szentmihályfán is faragnak tölgyfa zszindelyt. 1891-ben a somogyi épületeknek 5.62%-a fazszindelyes. Az inventáriumok szerint a cseréptető a gazdag parasztok körében az 1840-es években kezd divatba jönni, de lassan terjed, mert még 1891-ben is csak az épületek 26.83%-át borítja, szemben az országos 55.69%-os átlaggal.

A födém

A fal és a tető kapcsolata a födém segítségével valósul meg, amely egyben elválasztja a lakásteret a padlástól. A háztörténet szempontjából fontos megemlíteni, hogy a somogyi lakóépület, miként a dunántúli ház is, a kályha elterjedésétől fogva az újkorban már lepadlásolt. Fő alkotó részei a *fű-, fű-, fő- vagy köröszterendának* hívott födémgerendák, amelyek a hosszanti koszorúgerendákat, szilárdfalú épületek esetében a sárgerendákat, hidalják át. A talpas-vázás épületek rendszerint dupla koszorúval készültek; az alsó a falszerkezet záró elemét alkotja, erre fekszenek föl a keresztgerendák, amelyeknek a végén nyugszik a felső koszorúfa. Az utóbbira támaszkodnak a szarufák. A keresztgerendákat felülről takarják a padlást képező pallók. A 18. században még a jobb épületekben is sok a hasított keményfa "szaggatott pallás". 1783-ban például a beleznai mészáros szobáját úgy jellemezték, hogy: "fölül hasogatott tölgyfa deszkával pallásolva". (Knézy J. 1972. 527.) A 19. század közepén a keményfa és a puhafa födém már egymás mellett fordul elő. Csorba József arról tájékoztat, hogy "A' padlás önmagok által hasogatott tölgy, a tehetősbeknél a Dunáról, Dráváról hozott fenyődeszkákból készül..." (1857. 87.) Teljesen gerenda födémű házakról nincs információnk, a borona padlású füstökonyhák közül azonban néhány az 1970-es évekig fönmaradt Belső-Somogyban. Ugyanezen a tájon *herkelukat* vágta a födémbe, részben a füst elvezetése, részben a padlásfölgjártat céljára.

A 18-19. század német telepes újítása, a szalmapólyás födém az 1800-as évek elejétől, közepétől lassan a somogyi köznép lakásában is terjed. Csorba József szavaival: "A' padlás...igen sokaknál vékonyabb, hasogatott, sorba rakott szalmás gyúrt sárral összetekert fák - (Widelboden), aztán simán bekenve, bemeszelve a' stukkatorrt képezik." (1857. 87.)

A födémet alulról támasztja a közepén hosszában végignyúló legfőbb padlásgerenda, a mestergerenda. Amióta írott emlékeink vannak a dél-dunántúli parasztházról - gyakorlatilag a 18. századtól -, azóta tudunk erről az épületelemlről is. Alkalmazása a 19. század végéig, a vakolt síkmennyezetek elterjedéséig tart. Mint a ház legértékesebb faeleme, amely szem előtt van, általában igényesebben megmunkált a többinél. Éleit gyakran hornyolták, fölvésték rá a ház építésének évszámát, a tulajdonos nevét, esetenként faragással díszítették. A keményfa mestergerendákon a Kis-Balatonnál, Belső-Somogyban és különösen a Dráva mentén előfordult az ékrovásos mértani ornamentika.

A helyi házfejlődés szempontjából fontos jellemzőként említjük meg, hogy a Kis-Balaton környékén, a Marcali-háton, Belső-Somogyban és Észak-Zselicben számos tárgyi és orális emléket találtuk a keresztirányú mestergerendának. A mestergerenda ebben az

esetben az utcai rövid homlokzattal párhuzamos, a födémgerendák pedig hosszában helyezkednek el, miként az ma is látható a szennai múzeum csökölyi házának konyhájában. Ez az építésmód valószínűleg a dunántúli ház középkori múltjából származik, megszűnése pedig párhuzamos a füstökonyha kihalásával.

Az alaprajz és a tüzelőberendezés

Ha a somogyi házak beosztását és az egyes helyiségek funkcióját nézzük, első benyomásunk az lehet, hogy alapjában ugyanaz a belső terek elrendezése és használata, mint bárhol másutt az országban. A rövid homlokzattal utca felé forduló épületekben a szobát konyha, majd kamra vagy második szoba és kamra követi. Emellett azonban mégis vannak olyan lényegi eltérések, amelyek meghatározzák az itteni házak sajátosan dunántúli jellegét, és fényt vetnek e nagytáji típus történeti fejlődésére. Ezek a karakterisztikus jegyek elsősorban a tüzelőszerkezetek, a füstelvezetés rendszerében és az alaprajzban mutatkoznak meg, szoros összefüggésben az adott faltechnikával. A lakáskultúra fejlődésében, mindenkor modernizálásában döntő szerepet játszik a tüzelő és füstelvezető berendezés. Mint látni fogjuk, ennek milyensége befolyásolja az alaprajz alakulását.

V. rajz
A csökölyi ház tervje
Léti rajz

A 14. századig a lakóhelyiségben nyílt tűzhely vagy kemence található. Füstelvezetés nincs. A középkor legvégének a korszakos újítása a Bódeni-tó környékéről "útjára induló" kályhás kemence, amelyet falon át kívülről fűtenek, s a füsttelen "szoba" tiszta környezetében immár "emberi módon" lehet élni. Új távlatok nyílnak a lakásberendezés terén is. Somogy esetében nagyon fogas kérdés, hogy erre mikor kerül sor. Nem lévén a területen középkori faluásatás, a szórványos leletekre és a még szórványosabb okleveles forrásokra kell hagyatkoznunk. Mindenesetre a megye területén olyan nagy számú különféle kályacserép került felszínre a 14-16. századból, hogy okkal hihetünk abban, hogy az Alföldről már ismert lakóház színvonalát az itt lakók is elérhették.

Somogyban néhol, akárcsak a szomszédos Göcsejben a füstösház emléke a 20. század elején még élt a szájhagyományban. Az 1850 körül született öregemberek Csökölyben és Szennán elmondták Gönyey Sándornak (1936. EA 5874. 109.), hogy gyermekkorukban "Voltak...egysejtű csak füstökonyhából álló házak, melyekben sütőkemence volt, de olyanok is, melyeknek sütőkemencéje künn volt az udvaron." A füstösház jelenlétét megerősítik egyes, földnélküli zsellérek, pásztorok vagyonáról készült egykorú levéltári följegyzések is. (Balaton)Endréden például 1853-ban "Egy roszház szoba és konyha egyben" szerepel egy szőlősgazda inventáriumában. A dokumentumok azonban ekkor már inkább a rendkívüli szegénység időtlen helyzetét, mint a népi lakáskultúra átlag színvonalát reprezentálják. Hiszen a 18. századi füstösházra vonatkozó levéltári adatok is a társadalom leszakadt rétegeinek életmódjáról tájékoztatnak. Az uradalmi alkalmazásban élő pásztorok és cselédek lakásai között több füstösházból és kamrából (Nagyszakácsi 1763), konyhából és sározatlan kamrából (Gomba 1765) álló épület, illetve csak "füstökonyhából" álló cselédházak (Gomba 1765, Alsóbogát 1784) kerültek összeírásra. A füstösház a 19. századra Somogyban gyakorlatilag kihalt; nem maradt fenn egyetlen tárgyi emléke sem, és a népeletről értekező kutatók között nincs szemtanúja. Minden közlés elbeszélésen alapszik. Miért foglalkozunk hát mégis vele? Azért, mert ezek

az információk minden bizonytalanságuk mellett is fényt vetnek a helyi házfejlődés régmúltjára. Igen fontosak a füstősház-kamra beosztású kéthelyiséges épületekre vonatkozó adatok, mert az Árpád-kori füstősház kamrával való bővüléséről tájékoztatnak.

A következő történelmi jelentőségű lépés a ház-kamra egységhez az épület elején hozzátoldott kályhás szoba. Erre a fejleményre a telkes jobbágyok jómódú rétegénél - miként az Alföldön - már a középkor végén sor kerülhetett, a folyamat azonban a szegények körében még a 18. században is tart. Berzsenyi Dániel nagyapjának, Thulmon Pálnak a kiscsombai birtokán a "haidu ház"-hoz például 1765-ben toldanak Kályhás Szobát.

A 19. század elejének kortárs szemlélői, Richard Bright (1814) és Nemes Apáti Kiss Sámuel (1822) sorra megemlékeznek a somogyi parasztember kályháiról, amelyek a megyében készülnek, amint arról az 1783-as és 1812-es kaposvári kályhás árlimitációkból értesülünk. Mázás kupás, apró táblás, nagy táblás és közönséges vörös vagy paraszt kályhák állítanak elő Simonfán, Hedrehelyen, Kaposváron, Baracson, Szigetváron és persze a szomszédos megyékben. Az utóbbi mázatlan vörös kályhák azok, amelyek az újkori parasztházakat leginkább jellemezheték. Egy 18. századnak minősíthető példányukat Ébner Sándor 1931-ben még le tudta fényképezni a cserénfai szőlőben. Ennek az egyszerű "paraszt" kályhának a divatja azonban az 1820-as évek táján már le is áldozott, ahogy azt Jankó János meggyőzően kifejtette. (1902. 210.) A 19. század elején mindenki zöld mázos szömöskályhát akar. Ebből az igen esztétikus, gyakran írókázott vagy domború mintával díszített csempés kályhából készült és maradt ránk a legtöbb. Ritkább, de ugyancsak népszerű volt a világos sárga mázú, a 19. század végétől pedig a kaposvári kályhások műhelyeiből kikerülő barna. Alakja rendszerint tagolt: a tűztere szögletes, felső része henger alakú, pártázatos "torony". A múlt században a szemeskályha a házbelső, a "tisztaszoba" ékessége volt. Mindazonáltal a kályha pénzbe került, és nem mindenkinek telt rá. Csorba József (1857. 88.) írja, hogy "Fűtő-kályha még némelyeknél nincs, hanem gyúrt agyagból rakott nagy kerek kemence, mellyben a' kenyér is sül,...", tegyük hozzá, olyan mint a korábbi füstősház kemencéje, ami a konyhává alakított, degradált helyiségben a 20. századig fennmaradt.

A konyha története Somogyban a szobával kezdődik. Akkor válik ugyanis a füstősház fűtőskonyhává, amikor elé építik a kályhás vagy füsttelenített szobát. E fordulat jelentőségét tükrözi a szóhasználat is; Csökölyben tapasztaltuk, hogy az idős emberek még az 1970-es években is a házat hívták szobának, a konyhát pedig a régi idők emlékeként háznak. Az egykori füstősház az egész családnak födelet nyújtott, tehát tágasnak kellett lennie; ez a hagyomány él tovább a belső-somogyi fűtőskonyhák méretezésében. A korai fűtőskonyhák igen nagyok. Megfigyelhető ez a szennai múzeum csökölyi házában is, amelyet ugyan "modernizáltak"; úgy próbáltak füstteleníteni, hogy egy kiskonyhát választottak le belőle, de jól látható, hogy eredetileg nagyobb volt a szobánál.

A konyha a 19. század második feléig füstgyűjtő és -terelő hely is, mert nincsen kémény. Innen fűtik a szoba vagy a szobák kályháit, itt áll középen vesszővázás félgömb vagy csonkakúp alakú sütőkemence és itt főznek a sárpadkán rakott nyílt tűzön. A füst az ajtón, a padlás résein vagy a herkelukon és a hátsó falba vágott kis kerek nyíláson távozik.

A 18-19. században az átlagos fűtőskonyhás ház ugyanúgy három-négy

25. l.
Zöld máz
kályhák

26. l.

Vl. ház
csököly
alapszoba

27. l.

helyiségből áll, mint az egykorú magyar házak zöme, alaprajza azonban a bejáratok szempontjából különbözik. Több osztatú házakat már a 14-16. században azonosítottak a régészek, például Bodrog faluban és Balatonszentgyörgyön. Az egyetlen, Vörsön ma is meglévő 18. századi népi lakóépületben a konyhán és az oldalkamrán kívül két szoba van. A 19. században fölvetett paraszti inventáriumokban azt látjuk, hogy a falusi házak beosztása szoba-konyha-kamra vagy fél telkes és annál nagyobb földön gazdálkodóknál szoba-konyha-szoba-kamra. A kéthelyiséges lakás ekkor már ritkaság. A megyében eredeti formájában nem is maradt fenn egy sem. Helyi és dunántúli típusmeghatározó sajátossága e házaknak, hogy minden helyiségük külön ajtóval az eresz alól nyílik. A válaszfalakon nincs átjárás. E tulajdonság a leírt alaprajzi bővülés módjából és a füstökonyha jelenlétéből következik. A külön bejáratok rendszere pedig valószínűleg hozzájárult a tornác igen korai elterjedéséhez, hiszen az volt az egyetlen fedett közlekedő tér.

A fatornác az újkori somogyi és dél-dunántúli talpas házak szerves alkotóeleme. A történeti-néprajzi módszerekkel biztonsággal megközelíthető időben, a 19. század elején már készen, kiérlelt állapotban áll előttünk, és uralja a régió egész faépítkező területét, lényegében kistáji különbségek nélkül. A levéltári források a köznépi házak esetében a 18. századtól dokumentálják (H.Csukás Gy. 1991. 156.) - az ennél bizonyára nagyobb múltú - tornác létét. A 19. század elejéről számos olyan adattal rendelkezünk, amelyek a tornác valamennyi változatának, az oldal-, a körüptar, vagyis az elő- és oldaltornác, valamint a lopott tornác elterjedtségéről szólnak.

A ház modernizálásának következő fontos momentuma a kémény bevezetése. Építésének kezdetei a dél-dunántúli parasztság körében is a 18. századhoz köthetők. Somogyban azonban mind az építőanyag váltás, mind az ezzel összefüggő kémény meghonosodása terén megkésetttség tapasztalható. A szilárdfalú építkezéssel együtt legkorábban Külső-Somogyban válik általánossá a múlt század közepétől. Ekkortájt alföldi hatásra szabadkémények készülnek. Az új füstelvezető rendszer számos változást eredményez a házon belül. A konyha keskenyebb lesz, hisz a kéményvállak a közfalakra támaszkodnak. Mivel a füst fölfelé távozik, nincs már szükség a helyiségek tökéletes elhatárolására; a szabadkéménnyel együtt a központi bejáratú alaprajz is elterjed; a szomszédos helyiségek már a konyhából nyílnak, nem az udvar felől. Új, vályog vagy téglá boltozatú, lapostetejű szögletes kemencéket építenek a hagyományos boglyakemencék helyett. A somogyi faépítkező területeken viszont csak az 1880-as évektől kerül kémény a házba, ekkor már többnyire a modernebb, zárt mászó vagy kamin kémény. Nem sokkal, legföljebb pár évtizeddel a kémény befogadása után sor kerül a szobai tüzelők megújulására is; az értékes kályhákat lassan fölváltja az olcsóbb, tűzifa kímélő takaréktűzhely. Az átalakulás az 1930-40-es évekre a legkonzervatívabb délnyugat-somogyi tájakon is lezajlik, és a hagyományos paraszti házbelsőnek kevés túlélő emléke marad.

A füstelvezetés korszerű megoldása jobb építőanyag használatával, az alaprajz bővülésével és a telekbeépítés változásával jár együtt. Az 19. század végén a módos parasztpolgár házak egy része téglából készül, és városi mintára hosszú homlokzattal fordul az utca felé.

36. b.

VII. 5072.

A ház díszítése

A múlt század elején a "pórnép" jelentős része valószínűleg szerény, lekontyolt födelű vagy fonott ormú házakban lakott, amit a társadalom magasabb szféráiban élők lenéztek. A ma embere számára viszont a természettől eltávolodott városi civilizáció korában a legegyszerűbb zsúptetős faépületnek is megvan az esztétikai varázsa. Gyönyörködünk arányaiban, "eredeti" formáiban, barátságos anyagában. És a 19. század derekáról fennmaradt házakon a népművészet elemeit is megcsodálhatjuk. A parasztházak szépítésére való törekvés nyomai a rendelkezésünkre álló bizonyítékok alapján Somogyban az 1800-as évek legelejétől követhetők. A díszítés fő helye a homlokzat. Leggyakrabban az utcai oromfal, de hangsúlyos szerepet kap a tornác, az ajtók és az ablakok kialakítása is.

A talpas és favázás házak homlokzati díszítése elsősorban a deszkaorom elterjedéséhez fűződik. A festett, faragott dekoráció a múlt század második negyedében válik divatossá. A belső-somogyi és zselici deszkaormok állóhézagosak és áttört díszűek. A csonkakonty trapézalakú mezőjét barokk vonalú profilált lécek keretezik, alul a rövid koszúgerendát több sorban is. A nyugat-dunántúli virágos és alakos festés nem terjedt túl Zala megye határán, azonban az oromfal szegélyét faragták és színezték, a mestergerenda kinyúló végét lépcsősen alakították ki, vésővel kicsipkézték és vörösre festették. E díszítés szép példáit mutatja a csökölyi és a rinyakovácsi ház. Az említett épületek egyben a faragott elő- és oldaltornác reprezentánsait is megörökítik 1843-ból és 1861-ből. A még álló előtornácos talpasházak közül valószínűleg legrégebb a 18. századnak föltételezett vörsi és a szennai múzeum 1840 körüli somogyszobi épülete. Az utóbbival azonos korú talán korábbi is az országos Szabadtéri Néprajzi Múzeum csökölyi házának lopott tonáca, amit egyetlen faragott tornácoszlop támaszt alá.

A szilárdfalú népi házak homlokzatának vakolatdíszítését szintén a 19. század elejétől ismerjük. Divatja azonban a reformkor végén kap nagyobb lendületet. Legszebb somogyi példáit a Balaton-melléken és a Szigetvidéken találjuk. Díszítő elemei - akárcsak másutt - a történeti stílusokból táplákoznak; a barokkból, méginkább a klasszicizmusból, majd a historizmusból. A paraszti ízlés azonban a népművészet törvényei szerint saját képére formálja, kiegészíti őket. A palmetták, timpanonok, copf-füzérek mellé odakerülnek a kedvelt népi motívumok, a reneszánszra "visszkacsintó" virágtövek, növények, rozetták és szívek. A homlokzat felületét vakolt téglapárkányok, falsávkeretezések, lizénák tagolják. Gyakori az erőteljes, sokszor cserepezett vízvető párkány. A díszítés mindenütt a közös formakincsből merítkezik, alkalmazásában nagy szerepet játszik a tanult kőművesek szaktudása. Egyes vakolatornamensek, főként a virágtótmotívumok és rozetták az árkádos tornácokon is megjelentek az oszlop vagy pillér fölött, az ívek találkozásánál. Szép megoldásaival találkozunk a Balaton mentén.

A faház övezetben és a Balatoni medencében a tornácépítés hagyománya töretlen egészen a 20. századig. A falazott tornácú házak a múlt század derekán, az építőanyag váltás ütemében közvetlenül a fatornácos talpasházak "nyomába lépnek". A datált épületek tanúsága szerint a vályogból és téglából emelt tornác 1840 körül tűnik föl a Szigetvidéken és a Balaton partján, 1860 táján pedig elterjed a legtöbb magyar és német faluban; így Külső-Somogy északnyugati részén, de előfordul a zselici és belső-somogyi

településeken is. A falazott tornác ekkoriban már annyira népszerű, hogy a rinyakovácsi körtornácossal talpasház fő sarkára is ráillesztik 1861-ben. 19. k.

A szilárdfalú házak tornáca bővelkedik formaváltozatokban. Szinte egyidőben jelentkeznek a klasszicista oszlopsoros tornácok és a különféle íves-mellvédes megoldások. Az egyenes áthidalású oszlopos és pilléres lábastornácok a múlt század derekán divatosak válnak a Balaton-mellék délkeleti falvaiban (Balatonszemes, Balatonöszöd, Zamárdi, Kőröshegy stb.) és a Dráva mentén. "Élő példájával" ma már alig találkozunk, mert az 1860-70-es évektől elterjed a mellvéd. A reneszánsz formakincsből közvetett úton származó árkádostornácok valamennyi variációja előfordul a megyében. A boltíves lábas tornácokból azonban napjainkat csak néhány érte meg a terület szélein, például Andocson és Szulokban. Az íves-oszlopos megoldás legszebb emlékeit a Balaton mentén találjuk, közülük is kiemelkedik az 1850-es években épült bálványosi ház tornáca. Ennek a típusnak értékes páros oszlopú változatai készültek Külső-Somogy Balaton közeli falvaiban a múlt század hatvanas éveitől (Balatonújlak, Balatonlelle, Balatonöszöd, Látrány, Somogytúr 1869, Somogyeszi 1870 stb.) Ugyanitt az íves-pilléres formák is előfordultak. A tornácfal áttört nyílásaiból álló egyszerű árkádíves architektúra legigényesebb kivitelezése a Szigetvidéken (Darány 1840, Istvándi, Nagydobsza, Basal) tapasztalható az 1840-es és 60-as években. Az íves és egyenes lezárású tornácoknak szinte mindegyike előfordul a lopott tornácokon is, általában mellvéddel együtt, főként a Balaton mentén és a Dráva völgyében. A tornác egészen az 1950-es évekig alig veszít a jelentőségéből, azonban egyszerűsödik. A 19. századi "klasszikus" tornácokat fölváltja a dísztelen, egyenes áthidalású pilléres-mellvédes forma. A századfordulón itt-ott föltűnnek a nyitott vagy zárt verandák, jobbra azonban csak a 20-30-as években terjednek el a Dráva mentén és Belső-Somogyban, de nem "futnak be" a tornácéhoz hasonló sikeres pályát.

Ablakok

Az épület külső megjelenésében - alapvető funkcióján túl - fontos szerepet játszik az ablakok és ajtók milyensége. A szláv ablak jövevényszavunk a kerek nyílás értelmű *oblokból* származik. Eredeti jelentését a somogyi szegénység füstösházain még a 19. században is őrizte. A zselici egyhelyiséges *konyhaszobának*, mondja a szájhagyomány, 15-20 cm átmérőjű *karikós vakablaka* volt. Azaz üvegetlen kerek lyuk. Az újkor első évszázadaiban sok a *puszta*, azaz üres és a sövényből font, zsúpból kötött, fatáblás, marhahólyagos ablaknyílás, meg az olajos papírral betapasztott. Az utóbbit Csokonai Vitéz Mihály is megénekelte Somogyból 1794-ben:

"Melly szörnyű kár! egy szél pénzem elrablotta
Lantornás ablakom ketté szakasztotta!"

A 18. századi ablakok már zömében üveggel készülnek, de még kevés az ablak, és olyan kicsi, hogy a somogyi szólás szerint: "A világosságot úgy köllött behordani rajta". (Csepinszky Mária somogyszobi gyűjtése 1987). A 19. század első feléből fennmaradt házak ablakai 50-60x60 centiméteres, négyszemű szimpla ablakok. Kívül fatáblák és néhol fa ablakrács (Kutas) védi. És tegyük hozzá, díszíti. Somogyban Törökkoppányról, Mocsoládról, Csökkölyből nagyon szép, a festett bútorokhoz hasonló, színes virágozással

VIII. század
Rajzok
logó

ékesített utcai ablaktáblákról tudunk, amelyekre már Malonyai Dezső (1912. 558.á.) és Csánki Dezső (1916. 205.) is fölfegyelt.

Ajtók

A füstökonyhák ajtai a 19. század elején még nagyrészt középkori módon készülnek. Három-négy szál hasított, bárdolt bükkpallóból szerkesztették a hevederfákra faszögek segítségével. Az egyik szélső palló végein facsapokat faragtak ki, az ajtó ezeken a talp és a szemöldök gerenda perselyeibe (lyukaiba) illesztett *sarkokon* fordult, fakilincsel, illetve retesszel zárult. Az egyszárnyú ajtókat Somogyban a múlt század derekától a felezett konyhaajtók váltották föl.

Ugyancsak keményfából készültek a szobai bejárati ajtók. A módosabb gazdák azonban igényesebb ún. *dupla*, azaz borított, rátétes, különféle mértani alakzatban kirakott *redős*, *zsindelyes*, díszesen vasalt ajtókat csináltattak. Ilyen a vörsei ház vélhetően 18. századvégi szobaajtaja. A szilárdfalú házakkal együtt terjed el a dupla ácsokú, borított, betétes, asztalos készítette keményfa és méginkább a fenyő ajtó. A szobaajtó bélését, ha keményfából készült, a Dráva mentén gyakran faragással díszítették, a puhafa bélést itt-ott festéssel virágozták. Szárszón például az egyik ház bejárati ajtajának hat betéttábláját egy-egy festett leveles virágszál ékesítette. (Tóth Kálmán 1936. 103.) Ezekről a cifra ajtókról kevés emlékmű maradt fenn, részben, mert 1880 körül divatjuk leáldozott, másrészt viszont, mert valószínűleg nem voltak általánosak.

Végezetül

Áttekintve Somogy megye népi építészetét, a történet szempontjából fontos kiemelni, hogy az itteni házfejlődés a "Dunántúl kebelében" zajlik, amely az újkorban helyi színekkel gazdagodik, és Somogyország autonóm, kényszerűen hagyományörző világában megéri a 20. századot. A falvakban és a Szennai Gyűjteményben fennmaradt 18-19. századi talpas és szilárdfalú épületek a magyar népművészet és a letűnt múlt értékes emlékei.

18. b. ajtó a végére

BAKSAY Sándor

- 1896 *A Mecsek környéke, Tolnamegye, Somogy megye, Baranya megye.* In Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben IV. 263-360. Budapest

BÁTKY Zsigmond

- 1930 *Magyar tűzhelyek és háztípusok.* Néprajzi Értesítő XXII. 113-137.
 1934 *Házvidékek és kultúrmozgalmak Kelet-Közép-Európában.* Néprajzi Értesítő XXV. 17-26.
 1937 *Ragfa és szarufa.* Néprajzi Értesítő XXIX. 340-345.
 1941 *Építkezés.* Magyarság Néprajza (3) I. 108-216.

BRIGHT, Richard

- 1818 *Travels from Vienna through Lower Hungary (with some remarks on the state of Vienna during the congress, in the year 1814.)* Edinburgh

CSÁNKI Dezső

- 1894-96 *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* II-III.
 Budapest
 1916 *Magyarország Vármegyéi és Városai. Somogy vármegye.* Budapest

K.CSILLÉRY Klára

- 1982 *A magyar népi lakáskultúra kialakulásának kezdetei.* Budapest
 1991 *Stíluskorszakok a Dél-Dunántúl népi építészetében.* In Cseri Miklós-L. Imre Mária (szerk.): Dél-Dunántúl népi építésze 65-76. Szentendre-Pécs

CSORBA József, Szakácsi

- 1857 *Somogy vármegye ismertetése.* Pest

H.CSUKÁS Györgyi

- 1991 *A mernyei uradalom épületei a 18-19. században.* In Cseri Miklós-L. Imre Mária (szerk.): Dél-Dunántúl népi építésze. 147-202. Szentendre-Pécs

ÉBNER Sándor

- 1931 *Adatok a Zselicség tárgyi néprajzához, különös tekintettel a faépítkezésre.* Néprajzi Értesítő XXIII. 89-110.

FOERK Ernő (szerk.)

- 1927 *A Budapesti Magy. Kir. Állami Felső Építőipariskola 1918-25. évi Szünidei felvételei VII.* Budapest

HOFER Tamás

1955 *Déldunántúl településformáinak történetéhez.* Ethnographia XLVI. 125-186.

HORVÁTH József

1975 *Padányi Bíró Márton veszprémi püspök egyházlátogatási jegyzőkönyve Somogyvárról és leányegyházairól.* Somogyi Múzeumok Közleményei 2. 235-248.

JANKÓ János

1902 *A Balaton-melléki lakosság néprajza.* Budapest

KERTÉSZ K. Róbert-SVÁB Gyula

én. *A magyar parasztház I-III.* Budapest

N.A(páti) KISS Sámuel

1922 *Értekezések Somogyról.* Tudományos Gyűjtemény V. 35-50.

KISS Tibor

1943 *A Szigetvidék és Ormányság népének építésze.* Budapest

KNÉZY Judit

1972 *Faépítkezésre vonatkozó XVIII. századi adatok Somogyból.* Ethnographia LXXXIII. 518-531.

1973 *Favázás lakóház-építkezés emlékei a belső-somogyi Csököly, Gige, Kisbajom, Rinyakovácsi községekben.* Somogyi Múzeumok Közleményei I. 209-227.

1974 *Települési és építkezési változások Belső-Somogyban a reformkor végétől a XX. század elejéig.* Ethnographia LXXXV. 48-60.

MAGYAR Kálmán

1984 *Források Somogy honfoglaló nemzetségéről. (Adatok a magyar nemzetségi szervezet középkori történetéhez I.)* Somogy Megye Múltjából 15. 3-40.

MIHALIK Gyula

1912 *Somogyról MALONYAY Dezső (szerk.) A magyar nép művészete IV. A Bakonytól a tolnamegyei Sárközig tanulmányban.* Budapest

T.MÉREY Klára

1965 *A somogyi parasztság útja a feudalizmusból a kapitalizmusba.* Budapest

MÜLLER Róbert

1972 *Adatok a Nyugat-Dunántúl középkori építészetéhez.* Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 11. 195-210.

MTESz

A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára I-III. 1967-79. BENKŐ Lóránd (szerk.) Budapest

SEEMAYER Vilmos

1933 *Régi tüzelőberendezések Dél-Zalában és Belső-Somogyban.* Néprajzi Értesítő XXV. 49-63.

SZABÓ István

1969 *A középkori magyar falu.* Budapest

TAKÁCS Lajos

1978 *A Kis-Balaton és környéke.* Somogyi Almanach 27-29. szám. Kaposvár

TÓTH Kálmán

1936 *A Balaton vidék népének építésze.* Budapest

VAJKAI Aurél

1940 *Veszprém megye népi építkezése.* Néprajzi Értesítő XXXII. 1-22., 310-344.

1957 *Balatonfelvidéki és Bakony vidéki falusi épületek a XVIII. századból.* Ethnographia LXVIII. 87-108.

1960 *Balatonmellék.* Budapest

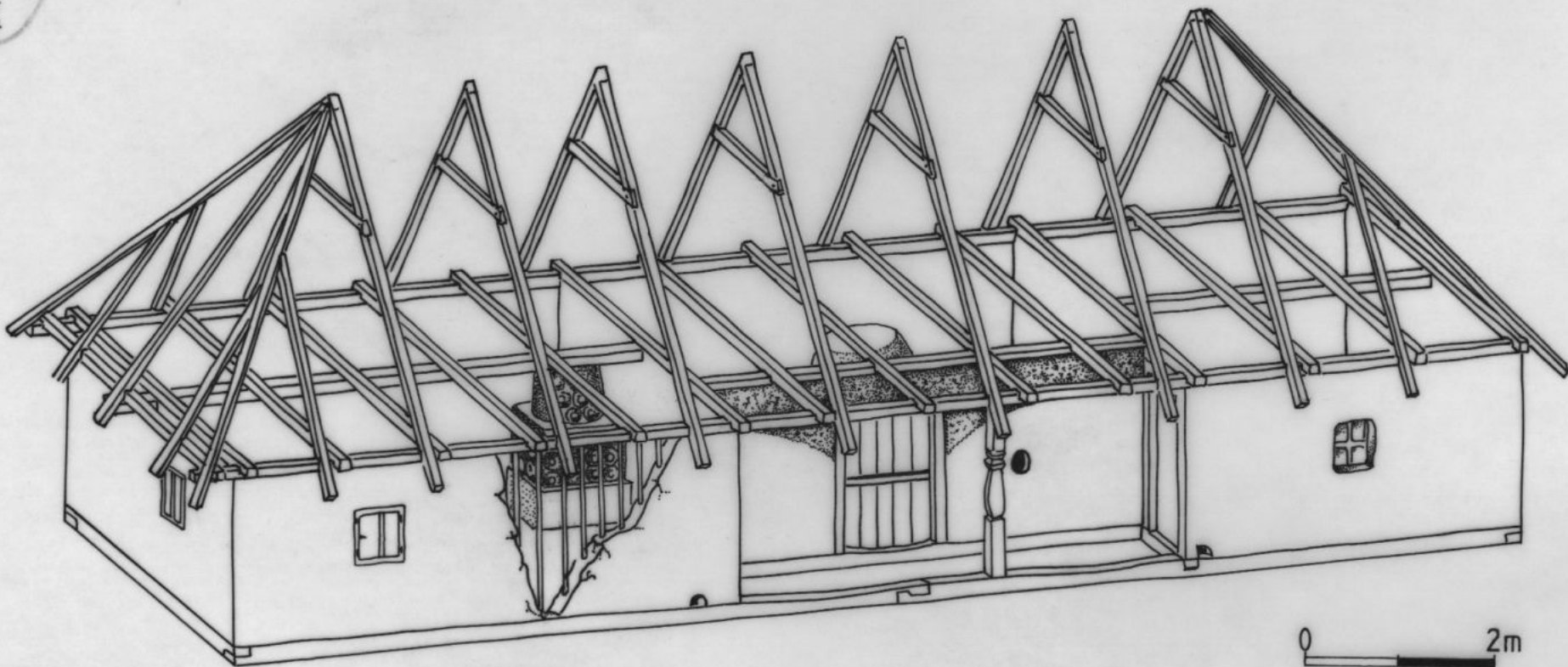
1973 *Füstökonyhás házak a Balaton környékén.* Ethnographia LXXXIV. 82-96.

ZENTAI Tünde

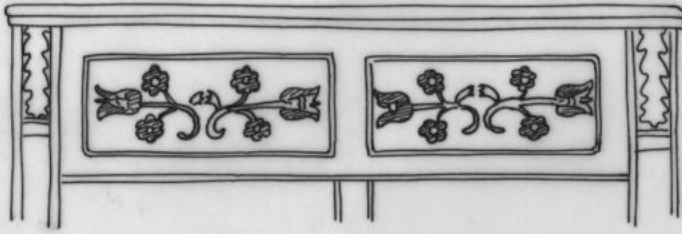
1989 *Domus rusticae Baranyienses. A baranyai parasztházak változása a 18.század végén.* MNÉA 3. Szentendre

1991 *A parasztház története a Dél-Dunántúlon.* H.n.(Pécs)

Science Museum London
MA-2223-700X
Reference number

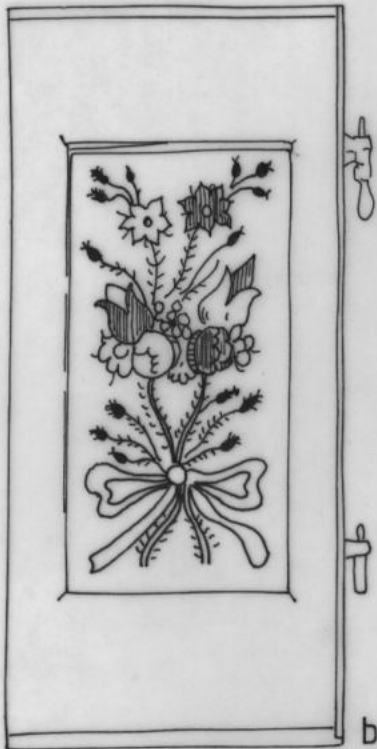
Spain 1908

a

e

b

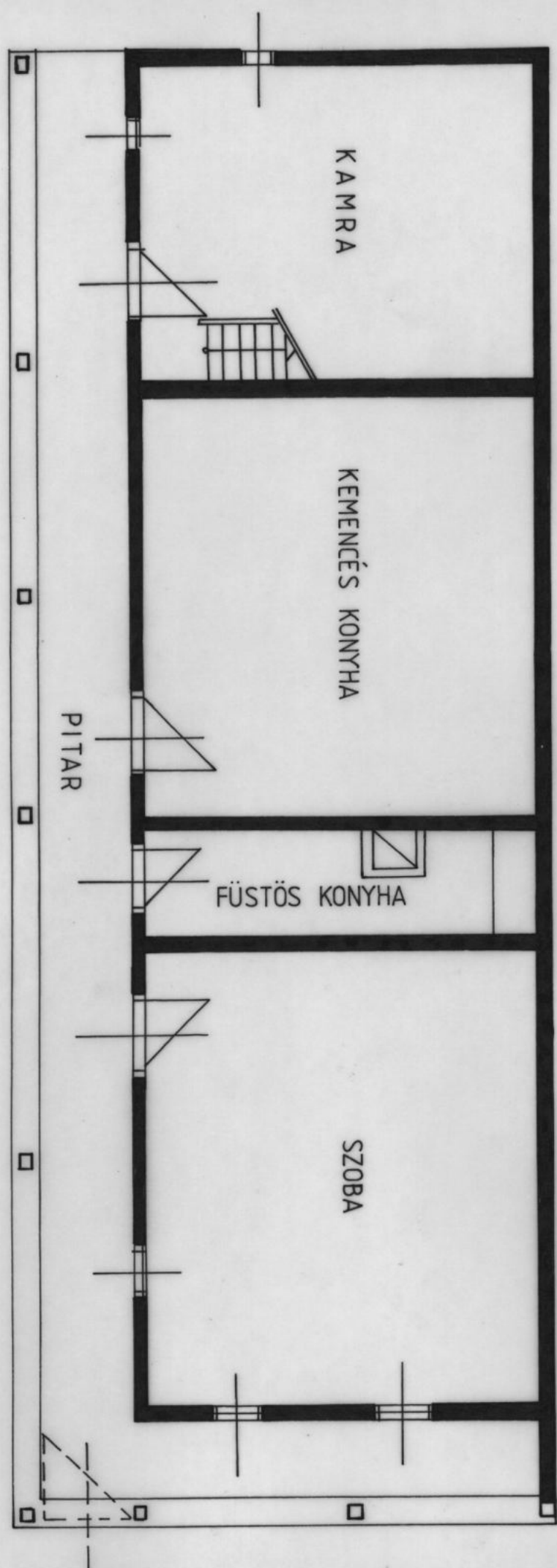
c

d

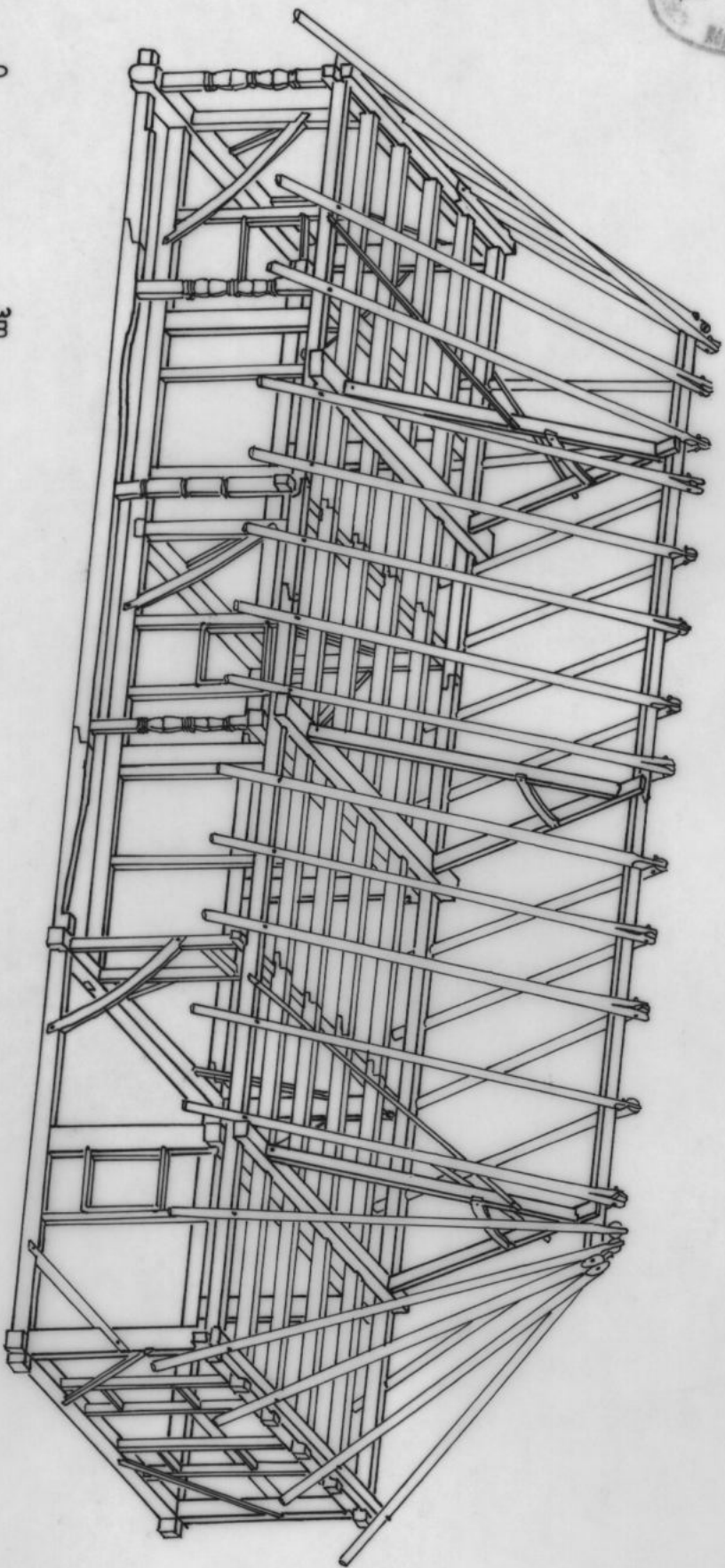

f

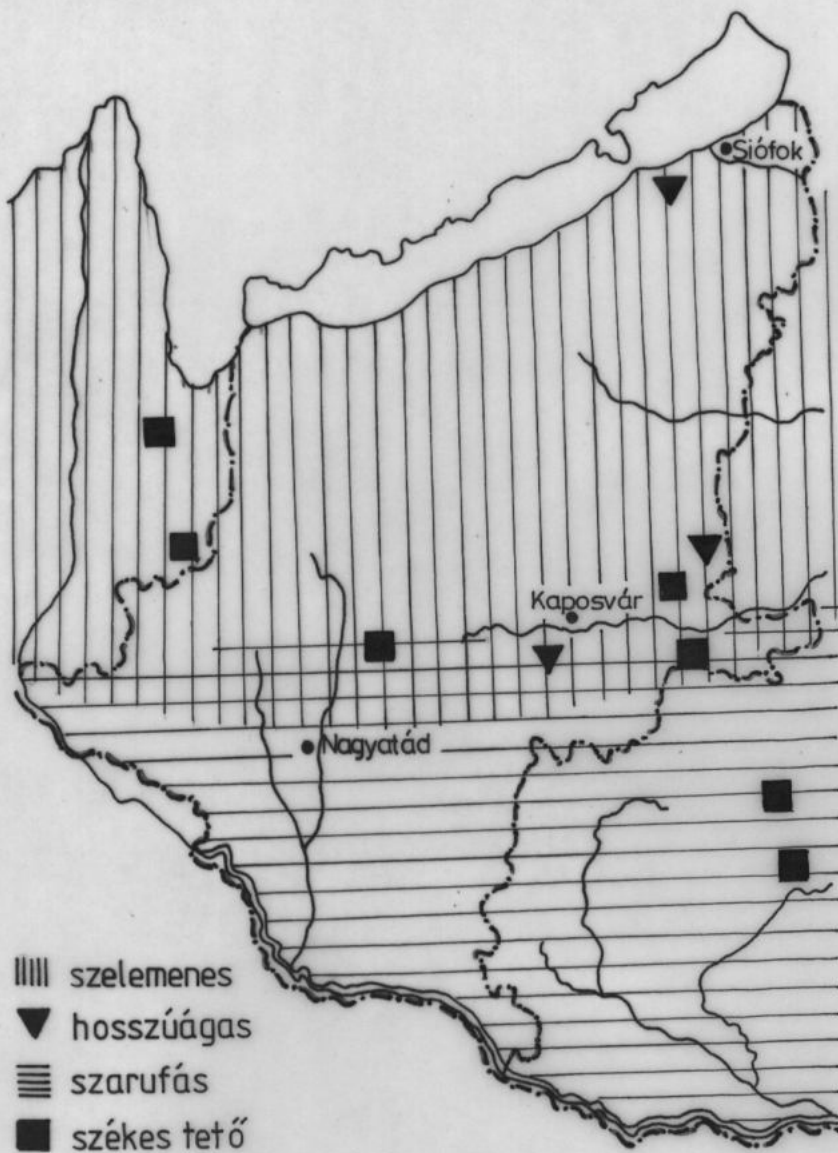

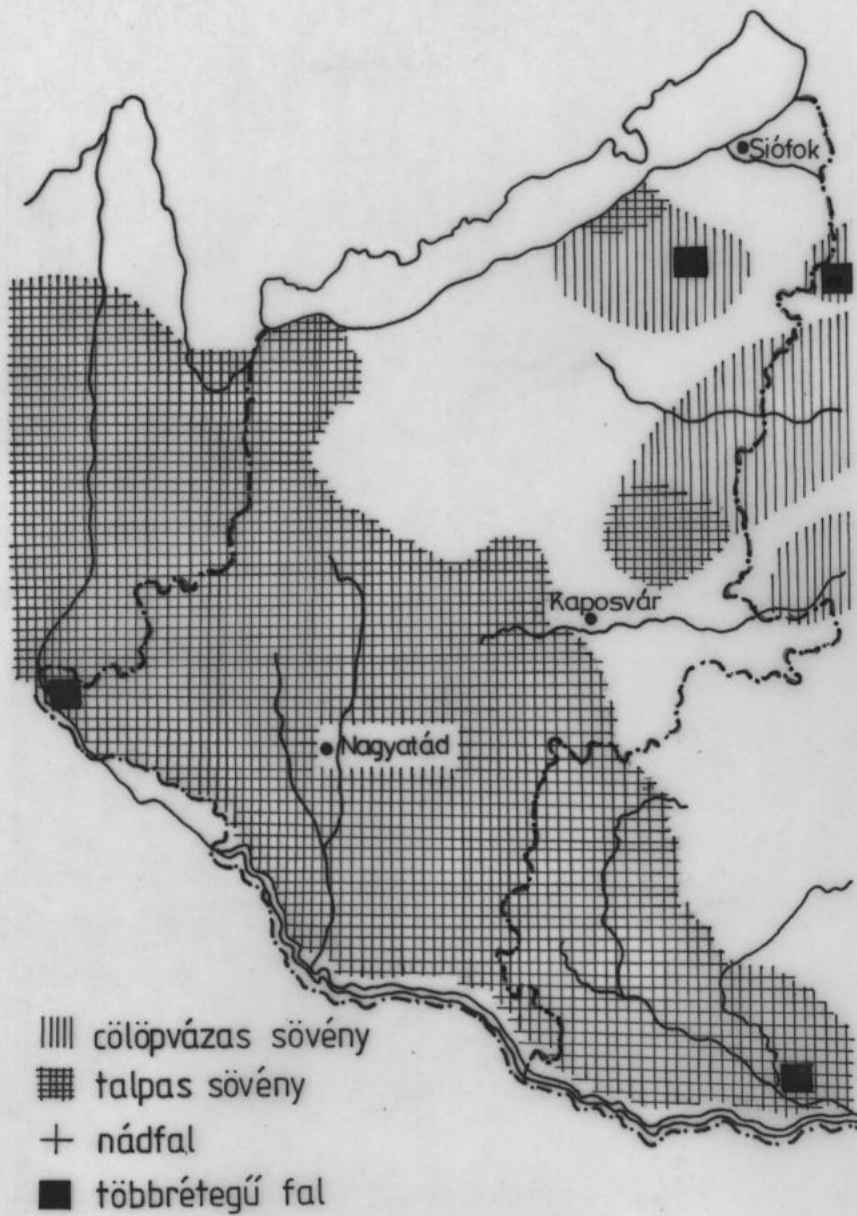
Somogyi Helyzet Múzeum
MA-2225-2001
Képzelt rajtár

0
3m

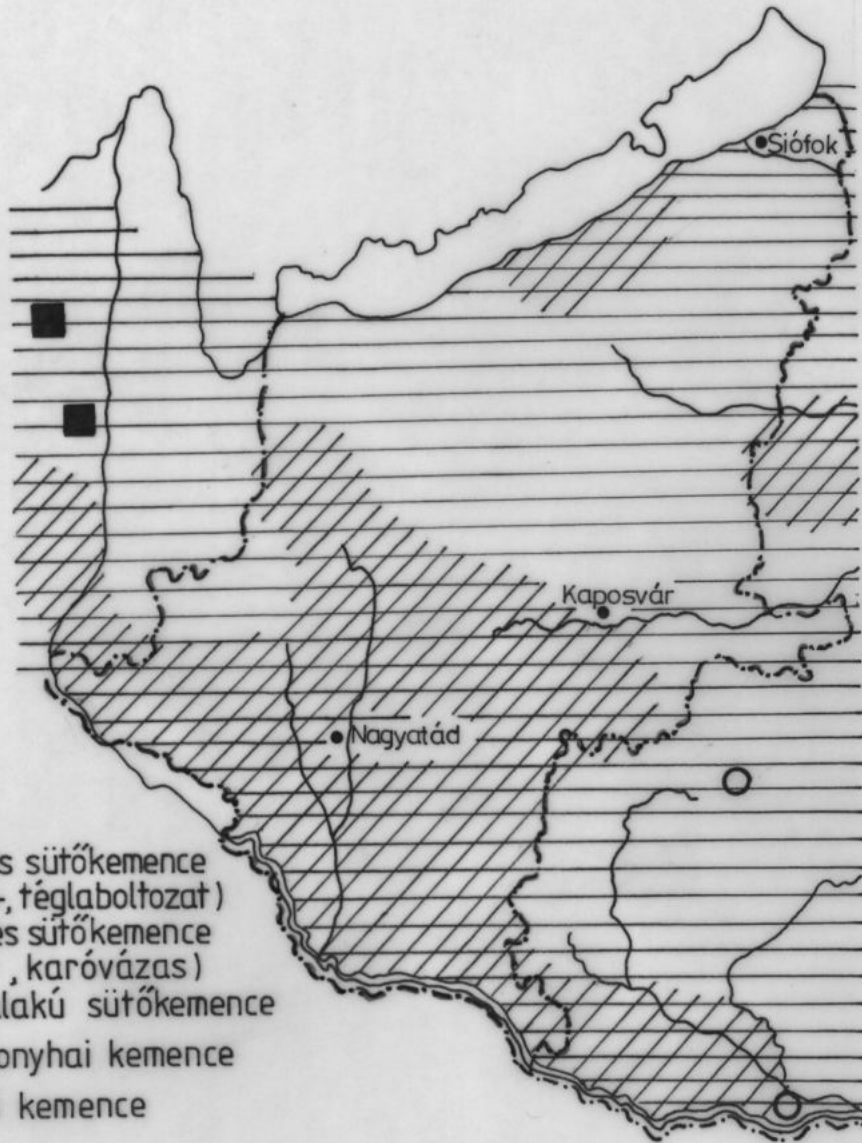

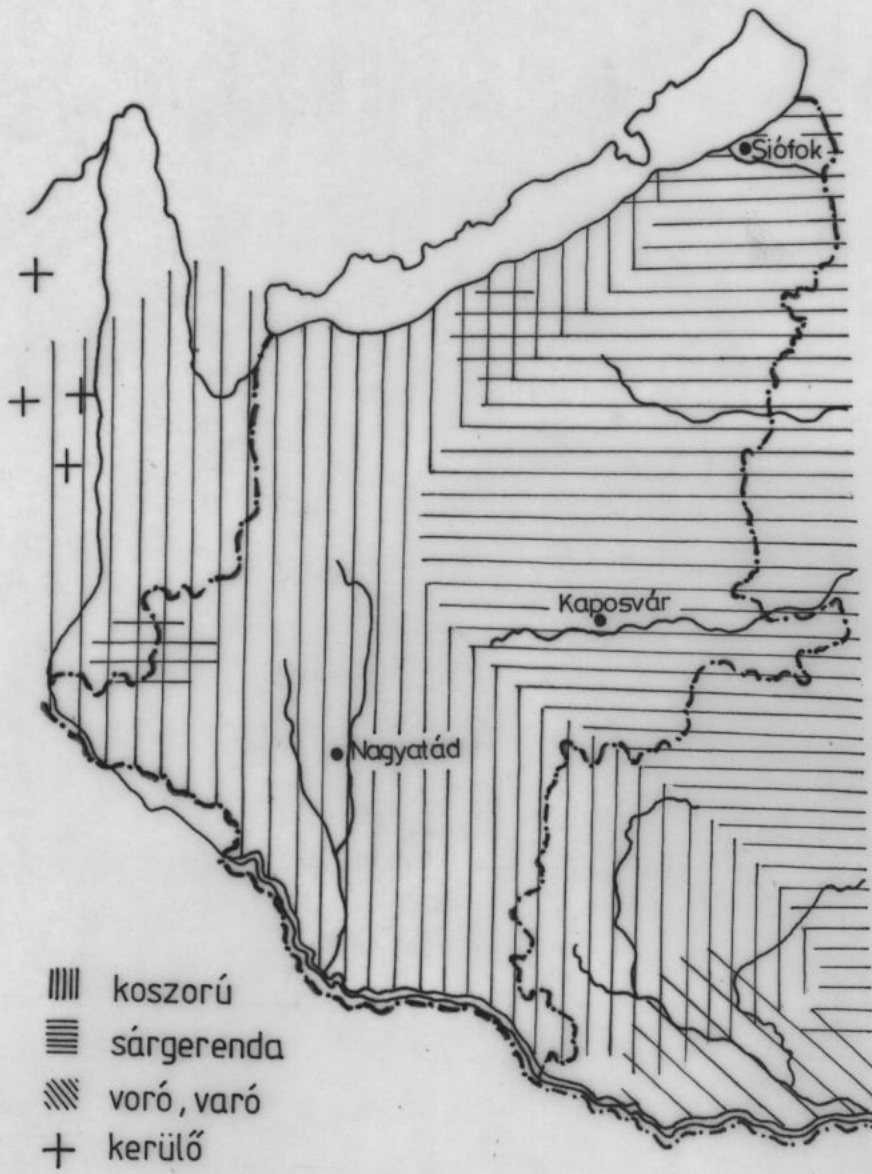
2006.06.14. 19.00

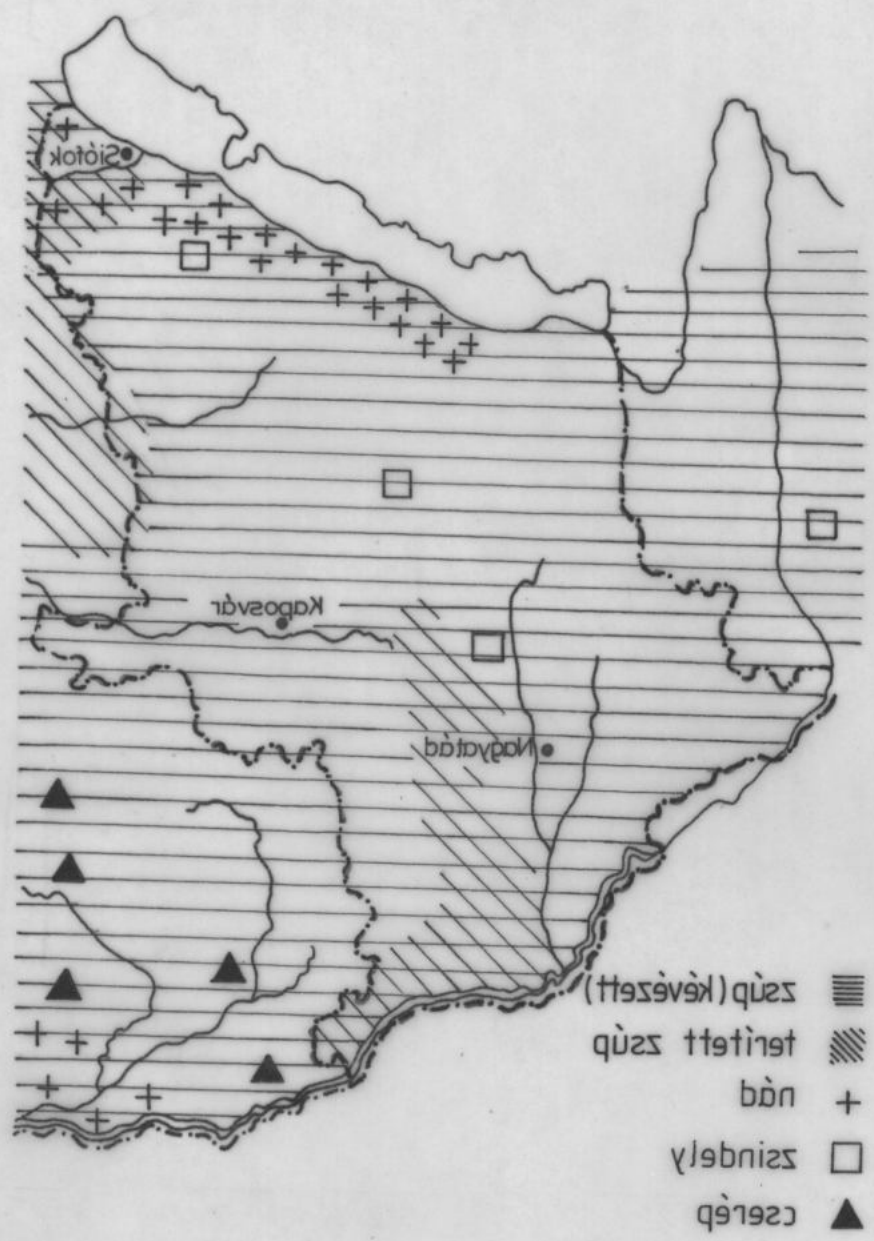

MA-1553-2001
 Szegedi Egyetem
 Állatorvosi Intézet

Handwritten signature or note at the bottom left corner.

Somogy Megyei Múzeum
M/2223-2091
Március 1911

Spindel

